

Dalai-lama, Juhana-herttua ja Birger-jaarli

Alkusyksystä maassamme vieraili maanpakoon asettunut Tiibetin entinen johtomies, pyhästä ihmisestä jumalaksi korotetun Avalokitešvaran ruumistuma. Taas kerran ajankohtaistui kysymys: miten hänen nimensä on suomessa kirjoitettava? Ainakin sanomalehdet ratkaisivat kysymyksen tällä kertaa käyttämällä samaa kirjoitustapaa kuin englannissa: *Dalai Lama*.

Näin oli satavuotinen oikeinkirjoituskehä kiertynyt umpeen. Sen vaiheita voi yrittää seurata suomalaisten tietosana-

kirjojen avulla, vaiikkeivät nekään varmaan aina kuvasta ilmestymisaikansa todellista käytäntöä. Agathon Meurman »Sanakirjassaan yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten» kirjoitti 1880-luvulla *Dalai Lāma*; huomattava on, että vokaalinpäällinen viiva hänellä oli tarkoitettu vain ääntämisohjeeksi, aivan kuten hakusanoissa *Dalmätia*, *Damaskē rata*, *Damoklēs* ja monissa muissa. Vanhan Tietosanakirjan kirjoitustapa 1910 oli pienikirjaiminen ja yhdysmerkillinen *dalai-lama*, siitä muokatun Pienen tietosanakirjan kirjoitustapa 1926 taas melko lailla erilainen *Dalai-laama*. Isossa tietosanakirjassa 1931 hypättiin sanaliittoon *dalai lama*; hakusanan *lamalaisuus* kohdalla kirjoitettiin tosin *Dalai lama*. Sama kahtalaisuus jatkuu Otavan isossa tietosanakirjassa kolmea vuosikymmentä myöhemmin: omassa artikkelissaan *dalai lama* 1961, lamalaisuutta käsittelevässä artikkelissa silti edelleen *Dalai lama*. Jälkimmäinen kirjoitustapa löytyy seitseen- ja kahdeksankymmenluvun taitteessa myös Otavan suuresta ensyklopedias- ta (s.v. Lhasa), mutta sen rinnalle on nyt kauan kalmoissa maattuaan noussut uudelleen Agathon Meurmanin sanakirjan mukainen *Dalai Lama* (s.v. lamalaisuus, Tiibet).

Luotettavaksi katsotuista hakuteoksista löytää vuosisadan ajalta siten viisi kirjoitustapaa — oikeastaan kuusikin: Nykysuomen sanakirjassa 1954 mainitaan hakusanan *lama* kohdalla yhdyssana *dalailama*. Valinnan varaa siis on, kunhan valinnan perusteet saadaan selvitettyiksi.

Ensimmäinen kysymys: *lama* vai *laama*? Pienen tietosanakirjan pitkävokaalinen kirjoitustapa sai vähän yllättävästi uutta vahvistusta, kun Nykysuomen sivistyssanakirja 1973 hylkäsi Nykysuomen sanakirjan *laman* ja siirtyi *laamaan*. Siirtymisen syynä on nähtävästi ollut pyrkimys yleisimmän ääntämyksen mukaiseen kirjoitusasuun. Tuo yleisin ääntämys ei tässä tapauksessa kuitenkaan ole ollut muuta kuin ruotsin prosodian mukailua, eikä sellaista ole vierassanojen

oikeinkirjoituksessa syytä pitää koneellisenä ohjeena; usein on aihetta pikemmin ohjata ääntämystä kirjoitustavan (ja lähökielen) mukaiseksi. Jos ei niin olisi tehty, meillä olisi kirjoitusasunakin – kuten yhä toisinaan ääntöasuna – »kaalium», »kaaries», »fokkus», »boonus», »veetto-oikeus», »laaser» ja monta muuta samantapaista. Olisi jopa »taabu» pro *tabu*; tuollaista pitkävokaalista ääntämystä kuulin vielä viisikymmenluvun alussa erään suomalaisen perinteentutkijan viljelevän esitelmässään. Kirjoitustavan *lama* puolella on pitkä perinne ja semmoiset asiansa tuntevat kirjoittajat kuin pari esimerkkiä mainitakseni G. J. Ramstedt matkakirjassaan »Seitsemän retkeä itään» ja Pentti Aalto tietosankirja-artikkeleissaan. Sen mukaisen ääntämysten voi toivoa yleistyvän, aivan kuten *tabu* on yleistynyt »taabun» sijalle ja puoli vuosisataa sitten jopa *radio* alkuaikojen »raadion» tilalle.

Toinen ja kolmas kysymys: iso vai pieni alkukirjain *lama*-sanaan ja kirjoitetaanko koko ilmaus yhdyssanaksi vai sanaliitoksi? Vastaus tuntuu selvältä. *Lama* (tiibetin *blama* 'mestari') ei ole sukunimen tai liikanimen kaltainen propri; se on yksinkertaisesti oppineen lamalaisbuddhalaisen munkin nimitys. Jokin Dalai Lama on suomen nykyisen oikeinkirjoituksen kanssa riidoin yhtä lailla kuin olisivat vaikkapa »Tuomas Piispa» tai »Arkki Piispa»; suomen kannalta kyseessä on yhdyssana. Mutta kumpaan se lähinnä rinnastuu, Tuomas-piispaan vai arkkipiispaan?

Asia ratkeaisi yksiselitteisesti, jos alkuosa olisi selvä erisnimi. Etymologisesti tiibetin *dalai* on yleisnimi; se merkitsee 'valtamerta, tiedon merta'. Lähellä on siis houkutus kirjoittaa *dalai-lama* (vrt. *sioux-intiaani*) tai Nykysuomen sanakirjan mukaisesti *dalailama* (vrt. *aidspotilas*). Asiaa mutkistaa kuitenkin se, että on muitakin lamoja ja että ulkopuolisen on vaikeaa päätellä, mikä asema kulloisenkin yhdyssanan alkuosalla on. Urgan luostarin *Daa-lama* tulee näin kirjoitettuna puheeksi Ramstedtin matkakirjas-

sa. Tiibetin tärkein hengellinen johtaja oli Taši-Ihunpon luostarin apotti *Pantšen-lama*, Amitabha-buddhan ruumistuma. Etymologisista epäselvyyksistä huolimatta tekee mieli rinnastaa nämä lähinnä *Tuomas-piispaan*, *Klemetti-kirjuriin*, *Kemal-pašsaan* yms. ja käyttää siis isoa alkukirjainta + yhdysmerkkiä: *Dalai-lama*, *Pantšen-lama*, *Daa-lama* jne.

Mainitsin Tuomas-piispan ja Klemetti-kirjurin. Setälän lauseopillisen näkemyksen mukaisesti tällaiset varhemmin käsitettiin yleisesti sanaliitoksi ja kirjoitettiinkin sen mukaisesti erilleen: Tuomas piispa, Klemetti kirjuri. Tämän vanhentuneeksi katsottavan kirjoitustavan mainingit tuntuvat suomessa yhä edelleen, kotoisemmissakin nimissä kuin edellä puheeksi tulleissa Dalai lamassa ja Kemal pašassa. Eräässä muutama vuosi sitten ilmestyneessä tasokkaassa maakuntahistoriassa olen huomannut kirjoitettavan kahdeksi sanaksi »Klemetti Kirjuri» – jälkiosa nyt isokirjaimisena, ikään kuin kyseessä olisi pääpainollinen suku- tai liikanimi. Historiallisissa esityksissä näkee yhä vanhentuneita kirjoitustapoja »Juhana herttua» ja »Birger jaarli», ja niiden pohjalta ovat syntyneet »Klemetti Kirjuriin» rinnastuvat isokirjaimiset »Juhana Herttua» ja »Birger Jaarli», joita toisinaan näkee. Ovatko-han kirjoittajat ajatelleet, että *herttua* on tässä sukunimi (sukunimi *Herttua* tunnustusti on olemassa) ja kuninkaan virkamiehen nimitys *jaarli* jonkinlainen liikanimi: Birger Jaarli kuten Maunu Ladonlukko? Historiaa tuntemattoman analogioinniksi tämän tietysti ymmärtää. Niinpä hakuteoksilla ja kouluopetuksella on tehtävänsä käytännön vakiinnuttamiseksi. Osansa on viranomaisillakin; niinpä Turun kaupunki voisi ohjata asukaidensa nimistön- ja historiantuntemusta oikeaan suuntaan vaihtamalla virallisen kirjoitustavan »Juhana Herttuan puistokatu» *Juhana-herttuan puistokaduksi*. Koskelan kaupunginosassa Helsingissä on jo toistakymmentä vuotta ollut *Juhana-herttuan tie*.

TERHO ITKONEN